

Көдөз черинч жүн бүрүдө амьдыралы

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ СУУРУВУС

Бойдустан чурмалдык оранында Шуурмак суур сыйыр жогорун Моол башы Тыванын муруну ко- жуунуларны баар орук ону таварып эртен. Ынгачаан түс черинч улдузу суурну адым-сыман адаас, ана-ла «Бааз» чөдөрлөр. Ангы-ангы шажын-чүдүргелиги яны-амурунацияны чогуу мында амьдырар-чурттан турар. Суурун социал амьды- ралында иштинчээр жүр- лүг айтырлар хой. Агаа шааидан тура бүгү Тыванын чогуна амы-дуазын көр- гүзүп келген Ыян белек-көөр пунтуну натап акылдады- рып, телевидениенн ийини программанын чоңа көрү- жер, үер-чара дур белек кел амьдырар дөөн чүүдөр база хамааржыр. Бууран дүшкөн Ыян белек-көөр пунтунуң каш-ла артан өт-сөвин, бар-чок

дерин-херекселин, машина- техникаын тус черде суму чагырганы болунуң бала- сызына кинин алыр жу- рга таварышып, Чежеге дээр үтетирип, төчөгөдир, то- натырып турарын көрүп алгаш олурар боор. Кандыг- да дууртукчуңу үстүкү че- рлерден экеп, ажылдадып каарга, алырып ап, чирин чипкеш, чоруй-ла баар-дыр. Бо бүдүрүдө чери бут кы- рынга натап туруп чадаш, шуут-ла кагыдып ийин. Электри энергияын ча- рыгылаан дээр өрөш-дирези баш ашкан — 220 млн. рубль, ченип турар. Бир эр- ги трактору салыпкыш, электрин өртөзүнн 20 хуузуң төлөп кагыдыр. Ам электри- ке хандырар болду. Ча- заң черинден ашкан-төгерик, биле дуза көрүзүңтөр чүе болза, Ыян белек-көөр пун- туңуң ам артанк ийи-үш цех-

- Шуурмакка дуза херек.
- Школаньч ажыдын үнелээн.
- Чаштарньч амьдыралыңче кичээңгей.
- Сеткилин өөртүр, хей-агы кыерер.

ШУУРМАКТЫҢ «АЛЕНУШКА» УРУГЛАР САДЫНДА

Уруглар садьнда 40 шаа бичи чаштарньч алды кичиз- дикчи башкылар өө- ри, кичизиниң карапты туралар. Уруглар наам-чарыньч аайы-биле үш болу- ке чарыдылар. Кичизиниңдер тускай өрмөңн чедип алган болш, мыда өөредил- ге-кичиңдигиңиз амьд тус- кай план, программа-биле чоруп турар. Тускай музыка башкысы бичи уругларньч таңчы-самга, ырларьныга ба- за өөредил, салк уругларньч белектер алганы кон- чертин байырал хунерини- де клубка көрүзүп келген. Бичи чаштар жүк-бичеке өөринип, ойнап-хөлгөп, таңчы-самга, ырлар-люор- лан, шулук номчуп, төрөң чериниң бойдузуна апаар- лашканын кылып, суурун амьдыралы-биле-ла та- ныж туралар-дыр. Тус чер чаштарньч уруглар садьни- ниң амьдыралыңче докта- мал кичээңгейи салып кел- ген. Ырлар-хааржактан эге- дөш, чамдык өөредилге херекселери бар-да болза, акшаландырышыңы-би л е хандырылга чөгөйдөн, ойна- рактарк өвөш. Ынчалза- даа уруглар ойнараак бол- гаш оске-да херек чүүдөр-

теш бажкылардан экисинч- лөөрдүр. Исти-салкып савы- салкып орун-дежек херек- сыл ортосунор, ажылдаар хуосамы өрткөн. Бо таалам- биле чагырга чери, өөредил- ге кылдыг кичээңгейге алаа чогуу. Ногаз, жаргофель тарып шөл бар, үрөзүң-биле ала- иер үрүгүчү дуулап келген улус. Чогуу чыгып байдалга кышталдымы, одаар чүүдү- биле хандырылга эки. Ам септелсе өгөтөр. Материал тыгытып, садкп алларыңа чагырга черинден акша-тө- герик-биле дуза херек. Шалың акшаын эртен чыдың докбор айының кезик-чамдыраа алдыңиз, соолук А айда холта акша- көкөк тутуңа, Кичизиниң башкылар чыдың-ла аттестация эртен, амьд, мер- гезилдин аайы-биле бичеке бейлдер өөредилгелерге өө- рин ап келгенер. Үстүдө айтыггытан херек чүүдөр биле чергелериниң социал амьдыралыңче кичээңгей- лик болуу күөзүнчү. ЗРИНА ХОМУШКУ. Шуурмакка «Аленушка» уруглар садьның кичизин- дикчи башкысы.

УЛУСЧУ ЧАҢЧЫЛДАРГА ӨӨРЕДИР, КИЖИЗИДЕР

ТР-ниң Нинти болган профессионал өөредилге аамьзын, педагогичи билгич сыйырлар иш- титутуң амьдалыңдардан тургустанын хы- налда чоруткан комиссия Шуурмак ортамк шко- ланыңч өөредилге-кичиңдигелге амьдыра эки үнелдери бергени таварыга эвес. Школаньч доозу- чударыньч хой кезиң дээр болган тускай ортамк өөредилге черлерине кирпн турары — школа кол- лективиниң чоргаары.

Школада 164 уругну 23 башкы өөредип, кичизиниң турар. Эртен чылдарда ор- тумак школа доосканарнын 70 ажыг хуузу дээр бол- гаш тускай ортамк өөрен- дилге черлерине өөриниң киргенер. Бо өөредилге чы- ында 11 кластың 12 кичи дооскан. Доозучуларньч- тан бир өөреникчи ТКУ-нуң теогу факультетинче, үш оол Красноаркиниң юри- дичтиң колледжинче, 5 кичи эмчи, башкы үчиңдир- лерине база бирөөзи авто- орук техникумуңче өөрерар күөдөлери илереккенер. А 9-к класта 16 өөреникчи бар. Олардан дөр кичи тускай ортамк өөредилге черлерине кирерлер.

Доозучу кластарньч өөреникчилери күрүе эк- заменерин дужааган. Школамың интернационал- чык, 75 хуузу тыва өөреник- чилер. Артан 25 хуузу орус дылга чугалажыр ан- гы-аңгы нацияның уругла- ры.

Авгдд дьды ийиңи класт- тап өгелер өөредип өгөлөөң- дир өки чүүд деп башкылар- да, ала-мелор-даа үнелен туралар. Апрель 14-19 хунеринде школага авлди дьл иделээ- ги көпчүк солуң байдалга болуп өрткөн. «Кичи», «Ба-

САГЫШ-СЕТКИЛИН КӨДҮРӨР

Суурувуста культураньч ода болуп бичеке калуу- вуста дьштанылга хунер- нинде ыр-люор, таңчы-сам, оюн-тоглаа ууктөбөлиң кел- ди. Темалык кезжөөлери ай саньнда организастар эрти- рип турар. Делегетий хе- рожеңериниң хуну — Март 8-ке уктуртуп «Мээң өг-бү- лем» деп көрүлдө солуп бай- далга болуп өрткөн. Соуру- ван херекселери-биле де- рьтинген. Вали, магнит- тою, ойнот электромузыка- ла бар. ТР-ниң Культура болган кино аамьзын сайды Чыгытгы Ондар бий- тичи клубууистуң бий- дилге өөренип көрөш, хөг- жүү херексели-биле мейи дуулаар болганыңа аажок өөрүп тур бис. Согезоң со-

Авгдд дьды ийиңи класт- тап өгелер өөредип өгөлөөң- дир өки чүүд деп башкылар- да, ала-мелор-даа үнелен туралар. Апрель 14-19 хунеринде школага авлди дьл иделээ- ги көпчүк солуң байдалга болуп өрткөн. «Кичи», «Ба-

Авгдд дьды ийиңи класт- тап өгелер өөредип өгөлөөң- дир өки чүүд деп башкылар- да, ала-мелор-даа үнелен туралар. Апрель 14-19 хунеринде школага авлди дьл иделээ- ги көпчүк солуң байдалга болуп өрткөн. «Кичи», «Ба-

АНДАЗЫН БОЛЗА — ОЛ-ЛА

Арат-тарачын ажыл- агыныңч ужу-кыдың ГАР турда көргөн мен. Ачам, авым Демир-Сутга чуртуп чордулар. Чааын-ла тараа тараш туралар. Баш- тай чери чаа-ла сугтарар чүе. Демир-Сур бугазы ам- даа бууд-бүрүн хөвөр чы- дар. Мында чаа ачамның агьстарың, ол буганың де- зиниң дээр чордуу. Ангыштар шуут куружак, а буга дозу шуугур үрөбөң. Каш лап салгытар, буга уну-биле суг шагайны бөр хире. Бо шагньч арастарыңч шүүдөп турарың кайгаар кичи-дир мен. Сугат мы- рында алжыгласа. Трактор, сеялка дьлеш чүгүрүчү-лө турар. Күрүүден далени- шөк ага болдуз деп дьжир. Ачам демир анаамыңч турган. Күрүүден чагыс көпес-лаа ап турбас чүе. Харын-даа тарып алган та-

КЫРГЫЛДАГА УЛУУН КИИРГЕН

«Сүт-Хөл» совхозтан «Ал- дан-Мадырны» агьтлаан үдө дээр малдың бажы ам- гызыдан ыракта хей тур- ган. Ам алды айның өгөинде хой, өшкү катар 4936 башка санааттар. Олдаа- рын — 1564. Камгалан ал- дыңан хураган 112 баш. Ажыл-агың бол чылын чус башка онааштыр 71.5 хуу, койжудар М. К. Олак — 80, 0.В.Омак — 76 хуу чы- гурраганы алган. Бо чыд- ден хураганың 6 коданьч кырып дооскан. Нина Мар- таеванының уауртканы я- лы-сандын ажылдакчылары кыргылдага иденкеийт амьдыралыңч овалал айты- ры черле чөгүр боор. Бо коллектив Манчүретиң Хөл- чүк-Бажы, Ак-Адыр, Соруг-

ТАҢДЫДАН МЕДЭЭЛЕР

«Кара-Булуң» совхозтуң 3,1 литр чедир сүттү саап Успенка сүт-баран фермазы Уургайлың чогуна чы- галды көшкөн соңда, сүт саалады көсүзү-биле не- мештен. Ферманың бригади- ри Светлана Ооржактын чу- гаазы-биле аларга, 7—8 ай- ларда сүт саалады оңол-ла көүдөөр. Ам бо хунерде олар бир инекке онааштыр 3,1 литр чедир сүттү саап Ин-балырынч муруну одуруудан Наталья, Юлия Балчырлар, Н. Оюк олар чо- руп турар. Ол ышкы хоочун инек кадарчылары В. Саал, В. Ооржак оларнын уугу-хуузу база-ла улуг бол- ганын айтып казга эки.

ДЫШТАНЫЛГА ОРГАНИЗАСТЫҢ ЭГЛЕЭН

Таңды кожунуңчу улус өөредилге кылдынде нинти- ны-биле 11 школа бар. Олар- ның 9-у ортамк, өскөлери эге болган дуулап школа- лары. Бо чыдың доозучу- ларында медальды өөреник- чилер чок болган. Школарьч уругларньч чагы дьштаны- лыгасын үешу-шаны бер- гелени-биле колдууна ботта- рында организастар өрттирип

3,1 литр чедир сүттү саап Ин-балырынч муруну одуруудан Наталья, Юлия Балчырлар, Н. Оюк олар чо- руп турар. Ол ышкы хоочун инек кадарчылары В. Саал, В. Ооржак оларнын уугу-хуузу база-ла улуг бол- ганын айтып казга эки.

наамылыг херөжең улусту хой саньмы кылдыр өвил- деп турган, ам ол ажал ба- рык соксааның багай деп демделээр апаар. Кыргылда кампаанызының тулук үе- инде чамдык кожунуу- ның суурларьнда амьд чык- кылашкан херөжең улус- туң хойу көпчүк көсүлөң боор чүе-дир.

Өг-бүлелериң кол башка- рыкчылары херөжең улус- туң шааңдык чөгүлө-бө- дүүн катар дигеризи чүгү- ла дээрин кожунуулар, су- мулар чагырганы кичээң- гейге алаа черле артык эвес.

СҮТ СААЛДАЗЫ БОДА МАЛ БАЖЫ НЕ М Е Ш К Е Н Ө С К Е Н

«Кара-Булуң» совхозтуң 3,1 литр чедир сүттү саап Успенка сүт-баран фермазы Уургайлың чогуна чы- галды көшкөн соңда, сүт саалады көсүзү-биле не- мештен. Ферманың бригади- ри Светлана Ооржактын чу- гаазы-биле аларга, 7—8 ай- ларда сүт саалады оңол-ла көүдөөр. Ам бо хунерде олар бир инекке онааштыр

ТАНЦЫ-САМ—ЧОННУН—ЧОГАДЫЛГАЗЫ

ХӨГЖҮМ БАШКЫЗЫ

Тыва танцын чогадык лабораторияны тургузуу алганы — национал танцын амаарын тургузуу багын кылганчысы. Ол лабораторияны Куктура болган ийно ламынның өрөөндөгү залында белегидеги кабинетке Тываның бугу хореограф башкыларын бадалган. 1990 чылдан баштап бичип келген үлгү-балам бу бөрөңнине ооруп, тыва танцы дугайында, оң хөгжүлгөңгө таарым турар шаңтарашынар дугайында каш болаларымын илередиксем.

Тывага келген, профессионал танцы сайыраваанын көргөш, бир дугайында тыва дил турк бөлүккө хамаарышы тодораткан, тыва танцы узбек танцылар-биле дөмөлөшкө болурун донаштырган хире. Бичангы үстүндө алаанын танцыларын мага-буттун, ылангы салаа-сайгыт шимчөөшкүнерин узбек танцыларга дөмөлөшкө ол. Шынап-ла, Шатинин тыва культу-рага, уран чүүдөгү артырын каан инн, кирген үзүүн хемчөөт четтес. Оң өгөш-кан башкылары-биле, тыва танцын кол шимчөөшкүнерин, хол-буттун туруштары амылга чедир хореографтар ажыгала турар.

Фольклор болган ылангы тыва чоңун аас чогаалыңче улуг кичөөңгей салып, амырлар-биле холбай турган тыва танцын чаа хара-ириңи ундурду оон-лаа хөгжүдүп алтыр аргалар бар.

«Тывага шаандан тура таңчылаан чоран» деп чугааны чаңгыс аас удаа дидиан мен. Ол шын эвес, бадыйктанмаан болдур. Бир эвес танцын сай-ыравай чоран дээр бол-за, харын шын бооп болду ийик. Чүге дие, таңчы дээр-гө, шимчөөшкүндүр, а амырлар чүгө шимчөөшкүндүр көргүскен танцылар та-раа соктары, алы эттерди чүдүлдүрүп алып, кой ка-лап чоруур кишини бөл-дүр чикке кылдыр көрө-дүр. Таңчы бүүрүңгө кол кылган (основной) кол турар. Даңгы черин кадырын беди черге кылаштан үнө-ри бир аны, а оң шурай араак бадарга, буттарын, мага-болдун шимчөөшкүни оон-лаа озагай. Бичи бол-ган сөгдөгөңгү олура каап чорууру беши тускый. Бо бөлүүн шимчөөшкүндөрдүн будун танцы лексиказы үнүп келер.

Фортенано — итали сөс. Тыва дилче окулдурга — фортэ — дыңы, пнао — оожум дөң. Бо хөгжүм херексиде дегелгени уран чүүдөгү өңө көскү чери ээлеп турар дээр тайлыр чока-ла бидинер.

Уран чүүдүң калды-даа хемшир бот-тускый агы сайырап шыдаа, эске алдыр-лар-биле албан тудуш болур. Таңчы база шак-ла мындг: ол бир дугайында хөгжүм-биле тудуш. Национал танцын сайырагына бир дугаар моонка болуп турар чүүл — таңчыга бичиттинер тускый тыва аял-гылдыр, хөгжүм материал эвезип бооп турарында. Хо-рографтар колдунда, мыр аялгарагына таңчы чогадыр ардамы болуп турар.

А ийн дугаар улагымын-кымын шилип алганын буд-дун (сарыг шакынны) са-гыла-езулаа таңчыларын, ылангы хура-шимчөөшкү-нөргө даңгы ажыгалап тур-ар. Бо «ун оожу даңгы» — таарышан аялга, эки үдөл-гө, чараш шимчөөшкүни кадытар бола, езулуг-ла чедир тыва фольклор таңчы төртүнүп келер ийик.

«Тывага шаандан тура таңчылаан чоран» деп чугааны чаңгыс аас удаа дидиан мен. Ол шын эвес, бадыйктанмаан болдур. Бир эвес танцын сай-ыравай чоран дээр бол-за, харын шын бооп болду ийик. Чүге дие, таңчы дээр-гө, шимчөөшкүндүр, а амырлар чүгө шимчөөшкүндүр көргүскен танцылар та-раа соктары, алы эттерди чүдүлдүрүп алып, кой ка-лап чоруур кишини бөл-дүр чикке кылдыр көрө-дүр. Таңчы бүүрүңгө кол кылган (основной) кол турар. Даңгы черин кадырын беди черге кылаштан үнө-ри бир аны, а оң шурай араак бадарга, буттарын, мага-болдун шимчөөшкүни оон-лаа озагай. Бичи бол-ган сөгдөгөңгү олура каап чорууру беши тускый. Бо бөлүүн шимчөөшкүндөрдүн будун танцы лексиказы үнүп келер.

Улан-Удэңи культура инс-титудунун ишти ыры са-бырын бот-өөрдөлдө биле ба-за доогуз алган. Ам ол уран чүүдүң дээр эртемдин ба-ран болукчуу, оң буңуң илередикчи-лаа алган. Ол чүгө башкыда ажи-ла-биле кызылгарламан, школада ишти ырын тур-гузукчуу, оң балкырычы бергедер таарышан ди-э хөредиг болбо болор. Со-руглаан соругла соруналыг, кузөөн күзөл күштүг дээр болгай.

Тыванын Композиторлар эвилеңи, Куктура яамызы артың чыдан база-ла ыры мөөрөңи чарлаш, эрттигер. Ийрине сайырадыр чугу-ла болбай канчаар, мында-да чүгө оон-биле кызы-гаарлатымнайн, оркестрге өң чараш хөгжүм аан тыва таңчы аялгазы деп конкур-чарлатар бола, та чезе чаа таңчылар көстүп келди-р чүе. Оон чоруу ханы ут-калай, харың хөгжүм чо-гаалдары, тыва балет-даг бичиттилер чадаас.

Амгы үедө национал танцын ийи улагымын-кымын сайырап турар деп болур. Бир дугаар улагымын-кымын шилип алган хореограф-тар Шатинин тургузуу эгел-дө кааны тыва професси-нал таңчыга даңгы ажы-лап туралар («Өздөк шы-гыраш», «Дей-оо», «Аны-актар»). Шатин 1940 чылда

«Тыва таңчы мындг бол-тур аас оожу» деп, маржык бөрүңкөңгө бачы-чуе чок. Ону харын-лаа эки деп санап чоруу мен. Чүге

Училишине дооскап өскө-төрөн хоорайн Чадаанаг урулгарын уран чүүл шко-лазынга чедип алган тускый эртемдин мергезилинн айы-биле ашыккал ажыл-дай берген. Анык салгалга хөгжүм уран чүүдүң өөри-ди ындагы амыр эвес херек. Аная кишини болдунан бы-жык туруш, негелле херек. Анык башкыга калы ажил-дай турар арга-дуржугузын байлап, хоочун башкылар-нын арга-сумелери, детким-чени езулуг-ла текпшиң бол-лук келген.

4 чыл бурунгаар Юлиана Ондарын күүсөлдөи биле

Амгы үедө национал танцын ийи улагымын-кымын сайырап турар деп болур. Бир дугаар улагымын-кымын шилип алган хореограф-тар Шатинин тургузуу эгел-дө кааны тыва професси-нал таңчыга даңгы ажы-лап туралар («Өздөк шы-гыраш», «Дей-оо», «Аны-актар»). Шатин 1940 чылда

Училишине дооскап өскө-төрөн хоорайн Чадаанаг урулгарын уран чүүл шко-лазынга чедип алган тускый эртемдин мергезилинн айы-биле ашыккал ажыл-дай берген. Анык салгалга хөгжүм уран чүүдүң өөри-ди ындагы амыр эвес херек. Аная кишини болдунан бы-жык туруш, негелле херек. Анык башкыга калы ажил-дай турар арга-дуржугузын байлап, хоочун башкылар-нын арга-сумелери, детким-чени езулуг-ла текпшиң бол-лук келген.

ХОЛ БӨМБҮҮ—ШИМЧЕНГИР, ЧАРАШ ОЮН

Экзамен дужаарлар билеп алыры чугула

ХАРААДАНЧЫГ ДЫР

Тывага хол бөмбүүн эң баштай кайы хоорайга, кайы суурга ойнап эгездин билбес мен. Ол дугайында материалга таарыштымды. Чогум 50 чылдар эгездинде 60 чылдар төңүзүңгө чедир хол бөмбүү Тывага шуту чөргөргө дески негелтээр, өңө массалыг оюн турган-нын билдир мен. Оң ол массалыгнын бир чылдагыны — оун анаа ойнаарыңга тускый күш-дарык белетке-ли, ойнагы харың дөргөшкө дески негелтеем, бөмбүк чөткөң бар болза, дески шөл шилеп алыр ол-ла. Ийн дугаар чылдагыны, ол үедө тыяларда арагалар деп багай чаңгыс туроанында деп хууда билип турар мен.

ре доктаамал киришип тур-дур. Республиканын яам-буру спорт ишчилеринин командалары, республиканын чыныгды командалы доктаамал республикадан дашкаар зона маргылааларына киришип турган. Көдө хол бөмбүкчүлүгүңүңүң арасында республикага ар-талдары алганын саны чылдагы чыгыч көзүңдө тур-ган болгай. Мөөң төрөөн суу-рум Нарында республика чөргөшкө маргылааларга киришип чоран ол үениң Ойыкчылары, Манай Ойыкчылары, Шактар Чоуду (ам бистиң арамыста чок), Сыдам-оол Нөрбү, Демирбе Чалбуу оларга ларынчылар чоргаралын чоруурлар. Шактар Чоуду шериг ху-дөлөгүн күүсөлдү турган үенинде Риганың шериг ко-мандалынын кеңигүүн тур-ган.

Тывага хол бөмбүүн эң баштай кайы хоорайга, кайы суурга ойнап эгездин билбес мен. Ол дугайында материалга таарыштымды. Чогум 50 чылдар эгездинде 60 чылдар төңүзүңгө чедир хол бөмбүү Тывага шуту чөргөргө дески негелтээр, өңө массалыг оюн турган-нын билдир мен. Оң ол массалыгнын бир чылдагыны — оун анаа ойнаарыңга тускый күш-дарык белетке-ли, ойнагы харың дөргөшкө дески негелтеем, бөмбүк чөткөң бар болза, дески шөл шилеп алыр ол-ла. Ийн дугаар чылдагыны, ол үедө тыяларда арагалар деп багай чаңгыс туроанында деп хууда билип турар мен.

Хүннү көргө имистелчек, борбак кызыл, черин кы-ры сарыг кылдыр көстүп, бир-ле хунге улуу кедер камгалап, карак шил өттүр көрүп турарга деп, сактыр-га бугу чер-делегей кырын ыш-туман бүрөй алы бер-ген шыкша сагымдар тур-ду. Бо улуг өрт бистинге 10 хондуу ыңчаар үртүл-гө деп келген. Хай аайы-биле Алаш хемни кууду буттар-кы биле деге шөйдү баткан чок ыш Хемчикке чедип, хай дедир чалдырарга, Алашты өрү тырып өскөң, Кара-Хөл дөвискээрин бүрүн-биле ыш дүң-хун чок ы-чаар дугала алгаш турган болгай. Дүвүрөңчиг, хараа-данчыг-ла-дыр. Суурдан ыраак эвес, 3-4 км черде кедер бөмбүк дөвискээринде адырда дугайында чурал-галыңгыр болган. Шыңгырлар аны кижи таныса, айтылган ам кижи таныса, Ам дөвискээр өртен чазын бааа өрттөнгөн. Ында калар-чылар чүгө кышталарын хайгаарарыңга өй болуп турар. Суурдан база кижи.

Хол бөмбүүңүң негелтээр, өңө массалыг оюн турган-нын билдир мен. Оң ол массалыгнын бир чылдагыны — оун анаа ойнаарыңга тускый күш-дарык белетке-ли, ойнагы харың дөргөшкө дески негелтеем, бөмбүк чөткөң бар болза, дески шөл шилеп алыр ол-ла. Ийн дугаар чылдагыны, ол үедө тыяларда арагалар деп багай чаңгыс туроанында деп хууда билип турар мен.

Тывага хол бөмбүүн эң баштай кайы хоорайга, кайы суурга ойнап эгездин билбес мен. Ол дугайында материалга таарыштымды. Чогум 50 чылдар эгездинде 60 чылдар төңүзүңгө чедир хол бөмбүү Тывага шуту чөргөргө дески негелтээр, өңө массалыг оюн турган-нын билдир мен. Оң ол массалыгнын бир чылдагыны — оун анаа ойнаарыңга тускый күш-дарык белетке-ли, ойнагы харың дөргөшкө дески негелтеем, бөмбүк чөткөң бар болза, дески шөл шилеп алыр ол-ла. Ийн дугаар чылдагыны, ол үедө тыяларда арагалар деп багай чаңгыс туроанында деп хууда билип турар мен.

Тыва Республиканың бо-дунда-даа, оон дашкаар-да өөриңдө черлеринге кире-риниң экзаменери чоңуш-туу, а чамалыг таварыг-ларда шуут эгездин деп чу-гаалап болур. Моңу барым-далаан, экзамен дужаарлар болган оларын ада-илеринге чамлык чүүлдерин тайыларларга зугула деп санап турар бис. Ону бир алыры өөриниң кирер тодарай өөриңдө керип шилип алырыңга чугула бооп турар.

ЧАРЛАДДАР

Спорт төөгүзүмөн

СУГГА ДУШПЕС ДИЗЕ..

«Тывакомлект» дараазында чүүлдерин Кызылда складтан садып турар:

АЛДАН ЧЫЛ БУРУНГААР
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

ТАР-нын 16 чыл болган Надымынга база-ла 128 мөгө-нин хуржи болган. Оң иш-тиндең 32-ге артык мөгө-дөргө 15 ашкыан 150 акша чедир шаңнаан. Бирги черге үнүп, шууген Чөөн-Хемчик ко-жунуң мөгөң «Арвылаң» кара аттыг Чамыяңга ыңчан «Чаан» деп шала атты ты-выккан. А ээсин 1 айт, 50 ашкыан төрөңчиз-биле ша-наан. 15 километрге чедер 38 айт чарышкан. Бирги чери Чөөн-Хемчиктин Кызыл-Дар сумузуңдан келген Араажы-ның Шыла аял алгаш, 1 төрөңчиз-биле шаңнаткан. Бежен чыл бурунгаар 1937 чылдан июль 15-те

Сугга дүшкөңнөри кам-галдар ийиндең 1872 чылда тургустунган. Ол үедө эгел-ээш, чоңуну сугга чорууру-нун чурумуна өөрдөш эгел-ээш. Оң кол-коруна доктаарга мындагы болдуңу билбес черинге шыммын бол-бас, ажит черге эштири күе-нүлүг, судулар, теплохол-тар чоруу ора, оң чанын-га эштири амырларды, сугга ойнаары одактыг. Эвирин эшпил болбас. Бо бөлүүн чурумнары сагыман турган-дынды хой кижилер сугга барып, амы-тымынан чарыгалап, Сугга дүжүң өл-гөң кижилерин 40-күзүу эвир-к чораш амырла та-варышкан болуп турар.

- долдандыр хемчөөл 57-ден 219 мм чедир суг чай-дырар хоодайлар,
- суг болгаш газ ламчылар 15-тен 273 мм чедир хем-чөөлдиң хоолай,
- каналак кылган 25-тен 100 мм чедир хемчөөлдиң ту-душтуулар ыраг херекселер,
- 15-тен 55 мм чедир хемчөөлдиң тудуштуулар муфта херекселер,
- 50-ден 250 мм хемчөөлдиң тыркыштар,
- 0,55—20 мм чуга кап демилер,
- чылымылга валвалаторлар, 7 секциялыг шөйлар,
- МР-3 маркалыг 3 болгаш 4 мм чоон каналаг элек-тротлары,
- яны-бүрү өнүг тулуг будуктары,
- яны-бүрү парониттер,
- хырба хөвирлиг шил,
- откэ быжыг туубулар,
- аягы-аңгы хемчөөлдиң калаглар, шоптулар болгаш оон-лаа өске.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканын Чазаа болгаш «ШЫН» кол редакцияныын колледтивы.
Кол редактор Василий ХОМУШКУ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Вера КУУЛАР (кол редак-торунуң ораалчызы), Светлана МОНГУШ (харыс-салгалыг секретары), Галина МАСЫК-ООН (килдиз эрелдикчи), Аралчор ОКСУР (килдиз эрелдикчи).
РЕДАКЦИЯНЫН ТИЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; делен кичилер күлөө азыр-чөр — 3-34-26; кол редакторунуң ораалчызы — 3-33-91; 3-34-47; харыс-салгалыг секретары — 3-34-92; ораалчы-лары — 8-45-93.

Тырттар аарыглыг улус болганчак-ла сугга киргеш, өлүп турар. Ындыг аары-глыг улустың эштири күең-чөөк эвес. Сугга чүгө эштир эвес, даштагы өөриңдө бол-за, кижиңе ажыктыг. Бичаар даштагымын баш-тайгы аргазы — сугга ор-газы-биле чыдып алгаш хол-дарың, буттарың сала сал-гаш, каран шимчеш, бакан сугга салгаш, бичин болгаш-ла колунуң дуазын-биле суг иштиңге шимчээр. Ийн ду-

«Киев-19» маркалыг фотоаппаратты садып алдырын күзөп турар. Харьлааа тудары-биле 15.00 шактан соңгаар 3-39-66 телефонну ажы-лаар.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР
Бистин ынак дунмавыс гаш моральдыг дуааны че-Рона Валан-ооловна Конева дигерн Тожу кожуңун хөңөртөн арааш, май 19-та Адыр-Кежиг суурунуң чүт-бистен, чырык өртемчелден кезээ-мөңгөдө чарлып чорут-ларга, дунмавыңды чаңгыс-кан. Ол хүнерде бистин ка-жыялдымды үлөң, ишчи-дунмавыңды сөөлгү орукче үдөңип, материалдыг бол-